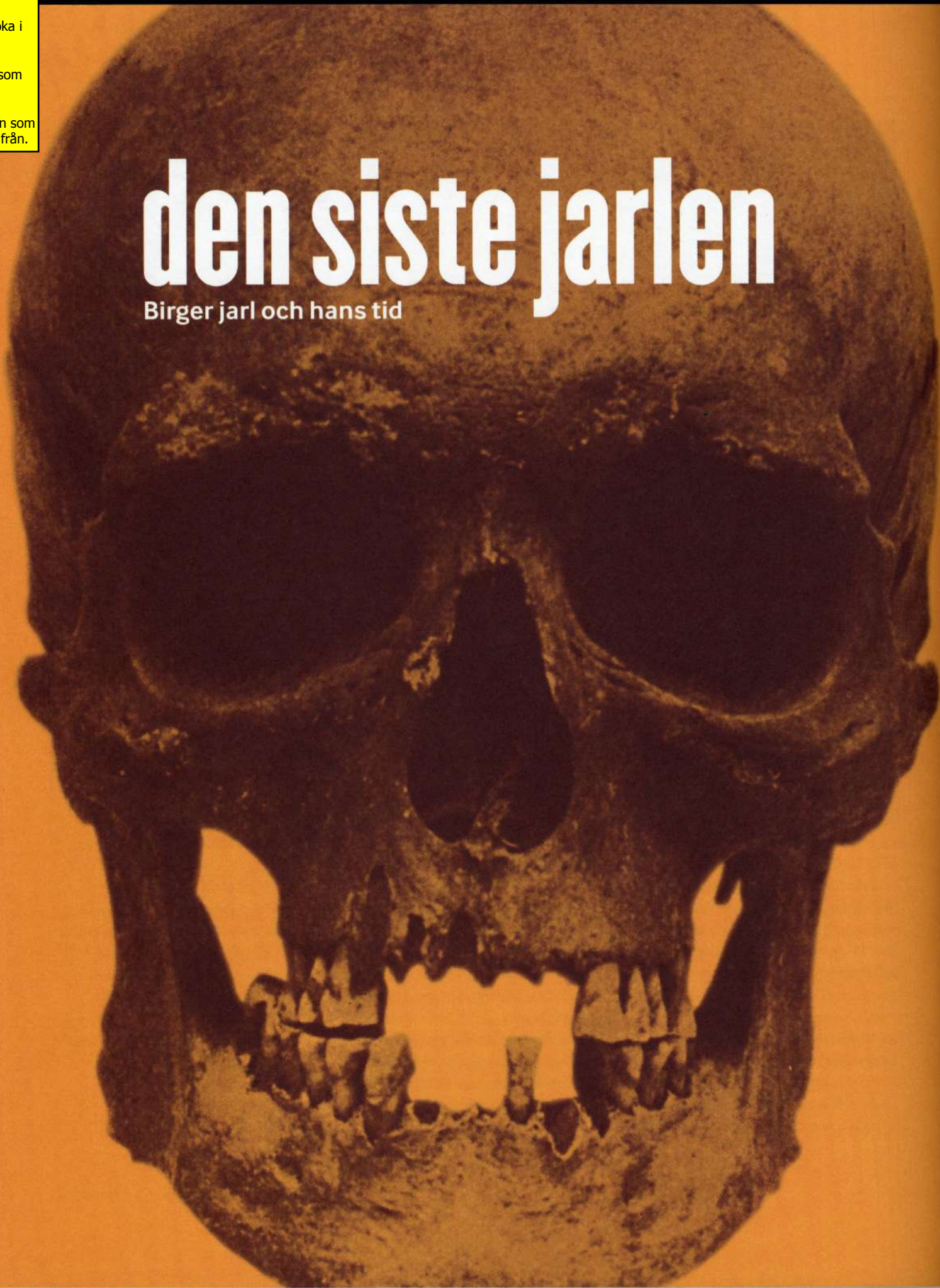

Denna text är ocr-tolkad.
Det innebär att du kan söka i dokumentet.

Stavfel och liknande som försämrar sökningen förekommer. Texten du ser är alltid likadan som i boken den kommer från.

den siste jarlen

Birger jarl och hans tid

»Birger jerl, then wise man.
Han loot Stokholms stad at byggia
med digert with oc mykin hyggia,
eth fagert hus ok en godhan stad
alla leedh swa giort som han
badh. Thet er laas fore then sio, swa
at karela göra them enga oroo.
Then sio er god, iak sigher for
hwi:nittan kyrkiosokner liggia ther
i ok um kring sion siu köpstäde.«

UR ERIKSKRÖNIKAN

Birger jarls staty vid Birger jarls torg.
Foto: Anne Grandin, Stockholms stadsmuseum.

Enligt Erikskrönikan, Sveriges äldsta rimkrönika, daterad till 1320-talet, föddes Birger Magnusson på släktgodset Bjälbo i Östergötland. Han bör ha fötts under 1200-talets första decennium, före 1208 då hans far avled. Självdyker han upp i de svenska källorna på 1330-talet, som en av männen kring den unge kungen Erik Eriksson. Birger gifte sig med Ingeborg Eriksdotter, syster till den barnlöse kungen. Paret ska ha haft en kyrklig bröllopsceremoni, vilket var ovanligt vid denna tid. Med kyrkans erkännande fick Birger möjlighet att kräva rätt till tronen när kung Erik avlidit. De äkta makarna fick sex till namnet

kända barn, varav två skulle bli kungar över Sverige, Valdemar och Magnus (Ladulås). Birger hade dessutom en utomäktenskaplig son som hette Gregers. När Ingeborg dog 1254 väntade jarlen sju år innan han gifte om sig. Andra giftermålet var med den danska kungaänkan Mechtild.

Jarlititeln, som många misstär för ett namn, fick Birger Magnusson inte förrän 1248. Jarlen var kungens närmaste man och hade en betydande maktställning. Officiellt var jarlen överhuvud för ledningsorganisationen, det tidiga sjöförsvaret, som byggde på böndernas skyldighet att utrusta och bemanna flottan. Mellan 1150 och 1250 fanns det sveajarlar som rekryterades ur storman-

de rika beskattades. För att kunna genomföra detta krävdes intelligens, målmedvetenhet, skicklighet och brutalitet. Dessa egenskaper hade Birger jarl. 1247 besegrades de äkta folkungarna (den oppositionsgrupp av stormän som motarbetade kungamakten) under Birgers ledning. Slaget stod vid Sparsätra nära Enköping. Stormännen ålades en årlig skatt och ett kungarike av kontinentalt snitt kunde börja byggas. För inkomsten från de skatter som Birger införde påbörjades ett antal borgbyggen runt om i Sverige. Borgarna, som kallades hus vid den här tiden i Kalmar, Nyköping och Lödöse, är daterade till 1250-75 och dessa byggen slutfördes troligen av

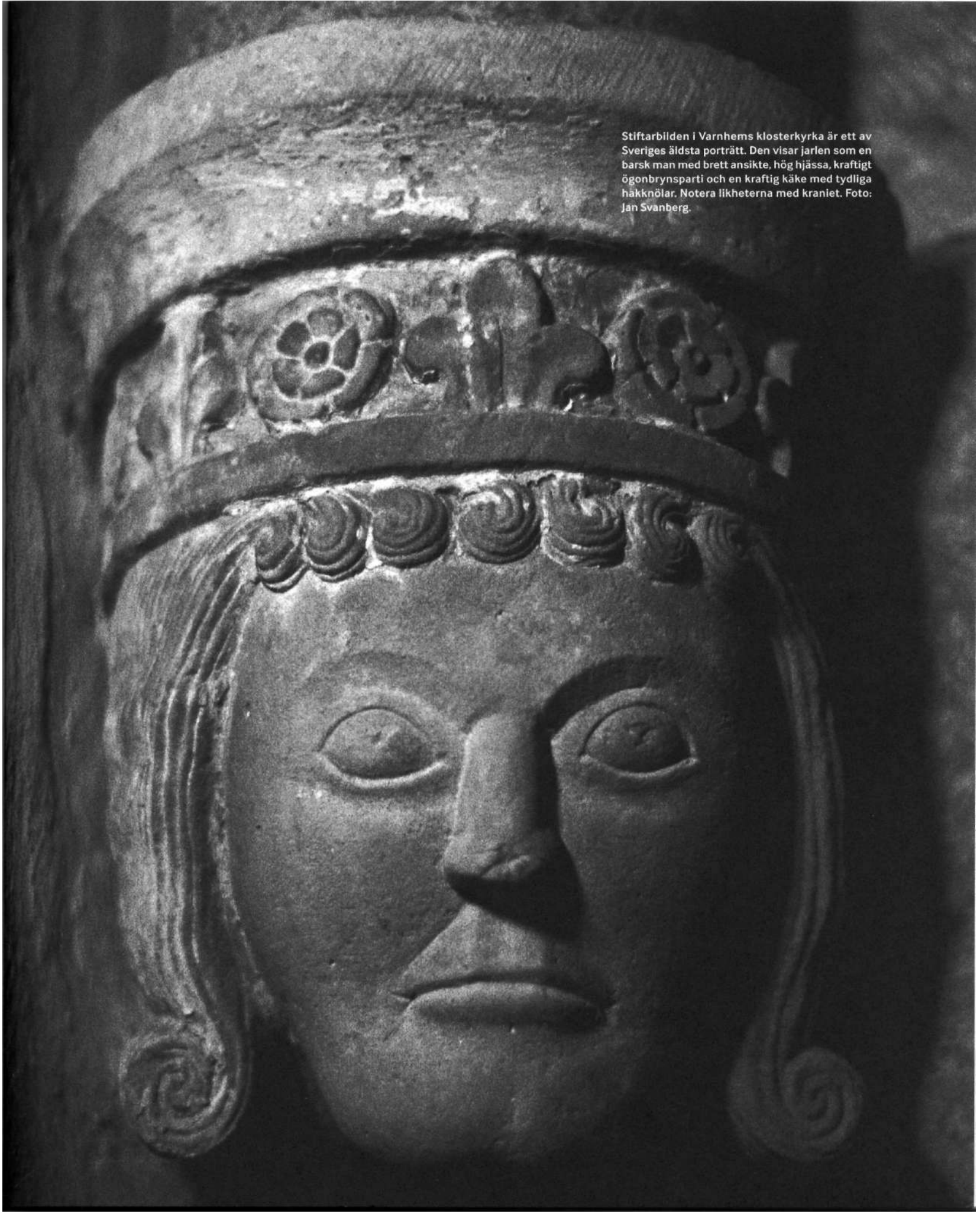
»Birger jarl gjorde Stockholm och Mälardalen till rikets mittpunkt. Västergötland och Östergötland fick stiga tillbaka något.«

nasläkterna utanför de rivaliserande kungahusen. Vid ett tronskifte kunde jarlen fortsätta sitt ämbete och tjäna den nye kungen. Jarlititeln ärvdes i ett flertal fall inom familjen, så var fallet inom Bjälboätten som Birger tillhörde. Birger efterträdde till exempel sin kusin på posten och han kom att bli den siste jarlen. Titeln ersätts sedan med det mer kontinentalt klingande hertig.

Han loot Stockholms stad att bygga. Vid 1200-talets mitt skedde de förändringar inom rättsskipning, förvaltning och beskattning som krävdes för att ge kungamakten en mer central roll. Lagar stiftades, borgar och städer byggdes och

Birgers söner. Husen fungerade både som försvar och som administrativa knutpunkter, tidiga länsborgar dit indrivna skatter skulle forslas.

Enligt Erikskrönikan fanns det kring Mälaren sju köpstäder. Handeln via Mälaren var av stor betydelse för rikets ekonomi. Öarna vid Mälarens utlopp var en optimal plats att grunda en stad på. Stockholm blev en naturlig omlastningsplats och den som kontrollerade staden kontrollerade också handeln. Dessutom blev staden ett försvar mot pirater som ville in i Mälaren och härja. Bygget av Stockholm låg antagligen inte i stormännens intresse. Dessa hade tidigare kontrollerat mycket av han-

Stiftarbilden i Varnhems klosterkyrka är ett av Sveriges äldsta porträtt. Den visar jarlen som en barsk man med brett ansikte, hög hjässa, kraftigt ögonbrynsparti och en kraftig käke med tydliga häkknöjar. Notera likheterna med kraniet. Foto: Jan Svanberg.

Det brev som ligger till grund för dateringen av Stockholm. Skyddsbrief för Fogdö kloster daterat i Stockholm juli 1252 av kung Valdemar och Birger jarl. Foto: Kurt Eriksson, Riksarkivet.

deln. Bygget kan dessutom ha irriterat tyska handelsmän, som inte längre hade fritt tillträde till Mälaren. Häri kan vi hitta förklaringen till att det stod tyskar på de äkta folkungarnas sida i slaget vid Herrevadsbro 1251. Vid ungefär samma tid slöt Birger ett handelstraktat med Lübeck som sade att tyska handelsmän som slog sig ner i Sverige slapp tull och skatt. I gengäld skulle de lyda under svensk lag och kallas för svenskar. Oenigheten mellan tyskarna och Birger jarl blev således inte särskilt långvarig.

Skyddsbrevet

Birger jarl gjorde Stockholm och Mälardalen till rikets mittpunkt. Västergötland och Östergötland fick stiga tillbaka något. Dateringen av

Stockholm till 1252 grundar sig på det brev där stadens namn finns i skrift för första gången. Det är ett skyddsbrief för Fogdö kloster i Södermanland undertecknat i "Stokholm" i juli 1252 av Birger jarl och hans son kung Valdemar.

Kungen kunde ge en enskild person eller institution och deras ägor beskydd genom en skrivelse, ett skyddsbrief. Då dessa brev hade ett bestående värde för innehavaren finns de ofta bevarade. Brevet för Fogdö kloster kungjorde att kung Valdemar och Birger jarl tog klostret i beskydd samt att nunnornas egendomar slapp allmänna och kungliga avgifter. Ännu ett brev undertecknades i Stockholm 1252, närmare bestämt den 19 augusti.

I det påminde Birger och ärkebiskopen i Uppsala allmogen i Attundaland (ett område i dagens Uppland) att betala sitt tionde till domkyrkan. Efter dessa två brev dröjde det 17 år innan Stockholm nämndes i en urkund igen.

Birger Jarls försvarstorn

När Stockholm nämndes som dateringsort 1252 borde något ha funnits på platsen och kanske hade staden redan börjat byggas. Den isländske författaren Snorre Sturlasson besökte Sverige 1219 och han omtalade en kastal - ett försvarstorn - vid Norrström, eller Stocksund som han kallade platsen. Snorres beskrivning av Stocksund stämmer med de faktiska förhållandena för Norrström under 1200-talets första

hälft. Fanns kastalen verkligen på platsen är det troligt att Birger jarl använde den som utgångspunkt för ett utvidgat borgbygge. Kastalen kan ha blivit kärntornet i Tre kronor. Senaste års utgrävningar på Stockholms slott (1995-98) har visat att en tegelbyggnad fanns på platsen för dagens inre borggård under 1200-talets mitt. Byggnaden har varit minst tjugo meter lång och tio meter bred. Kanske var det just här som Birger jarl undertecknade breven 1252.

Olaus Petri skrev på 1500-talet att Birger jarl lät bygga två torn med murar som förband dem och inringade staden. Den äldsta stadsmuren sträckte sig förmodligen längs dagens Prästgatan och Baggensgatan, men om den verkligen anslöt sig till kärntornet är osäkert. Det södra tornet ska ha rivits i samband med byggandet av svartbrödraklostret 1344. Kärntornet revs efter slottsbranden 1697, då den inre borggården sänktes med åtta meter.

Stockholm växte fort. Det första klostret grundades 1270 och var ett franciskanerkonvent. Tiggarmunksordenarna var beroende av en befolknings allmosor och gåvor och sökte sig bara till städer. Städerna var betydligt mer tätbefolkade än landsbygden. 1289 omtalas Stockholm av svartbrödernas prior i Sigtuna som "den stad som på några få år blivit folkrikare än de flesta andra i vårt land".

Lagstiftaren Birger

Jarlen Birger hade den egentliga makten i Sverige, åtminstone från Valdemars kröning 1250 till sin egen död 1266. Han förflyttade inte bara landets maktcentrum utan lät också utöka de befintliga fridslagarna, tings-, kyrko- och hemfrid, med kvinnofrid. Bröt man mot någon av fridslagarna fick man hårdare straff än vid andra brott. Straffet

var att bli "biltog", dvs. fredlös, men för första gången blev man fredlös på riksnivå och inte bara i det landskap där brottet begåtts. Kvinnofrid kvarstod som ett speciellt kapitel i den svenska lagen fram till 1864. År 1998 återkom kvinnofriden i den svenska lagstiftningen då brottet grov kvinnofridskränkning infördes i brottsbalken.

Arvslagen förändrades också under Birgers tid vid makten. Syster fick därmed ärva hälften mot broder till skillnad från tidigare då männen konsekvent gick före kvinnorna i arvslagarna.

Myntmästaren Birger

Innan 1250 fanns tre typer av mynt i omlopp i Sverige, förutom de utländska. Dessa var de svealändska, götaländska och gotländska mynten. Varje landsdel hade ett eget myntsystem och vid resor inom landet krävdes myntväxling för att kunna handla. Birger jarl införde, om än för en begränsad tid, en gemensam fastlandsvaluta.

Men i Västra Götaland införde han ett eget myntsystem. 29 stycken mynt

Gravöppningen i Varnhems klosterkyrka. Foto: Lin Annerbäck, Stockholms medeltidsmuseum.

med bokstaven B inom en slät ring eller en ring av punkter har hittats i Sverige, med en stark koncentration till Västra Götaland. Dessa mynt präglades i Lödöse för Birger jarls räkning under åren 1260-66. Varför Birger införde ett separat system där bara hans egna mynt fick användas vet vi inte. En förklaring skulle kunna vara att sonen kung Valdemar hade börjat kräva mer makt. För att säkra sin egen inkomst skulle då Birger ha startat en egen myntning. Eller så var det enbart skryt. Han hade definitivt finansiell möjlighet och position för att genomföra detta. För en maktthungrig person som Birger skadade det nog inte med den extra status som ett eget myntsystem måste ha gett.

Birger jarl dog i Jälbolung

Birger jarl, Stockholms grundare, föredrog själv att vistas i Västergötland. Det var i Lödöse han lät prägla sina mynt och det var i ett kloster i samma landsända han ville bli begravnen. Det sista vi vet om Birger är att han tillsammans med ett antal stormän, bland annat sina söner och minst fem biskopar, hade ett möte med kardinal Guido i Kalmar sommaren 1266. Kardinal Guido befann sig i Sverige för att hjälpa olika klosterkyrkor med oförrätter som begåtts mot dem.

Sveriges siste jarl dog den 21 oktober samma år på sitt gods Jälbolung i Västergötland. Den sista vilan fick han i Varnhems klosterkyrka, som han själv bekostat återuppbyggandet av efter en brand 1234. Första hustrun Ingeborg Eriksdotter ligger troligen också begravd i Varnhem, men i förkoret där den Erikska ätten hade sin gravplats. Birger vilar med sin andra hustru Mechtild och sin son Erik.

I många år var dock Birgers exakta gravplats okänd. 1920 restaurerades

Varnhems klosterkyrka. Foto: Lin Annerbäck, Stockholms medeltidsmuseum.

klosterkyrkan efter en brand. En grav hittades i golvet och i den fanns tre skelett. Gravstenen hittades på en annan plats i kyrkan, inmurad i en vägg. Gravstenens porträtt föreställde en kvinna och två män och överensstämde med den osteologiska bedömningen av skeletten i graven. Dessutom finns i kyrkan en stiftarbild, ett porträtt av den man som betalat kyrkans återuppbyggnad - det vill säga Birger Magnusson. Den äldre mannens kranium uppvisade markanta likheter med stiftarbilden av Birger. Birger jarls grav hade återfunnits.

Under försommaren 2002, i samband med Stockholms 750-årsjubileum, öppnades graven på nytt. Vissa forskare hade ifrågasatt att den osteologiska analysen som gjordes på 1920-talet verkligen var korrekt. Gravöppningen slog fast det gamla resultatet - visst är det Birger jarl Magnusson som ligger i den upphöjda graven i Varnhems klosterkyrka, och hans stiftarbild vakar än idag över graven.